

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
факультет соціології
кафедра теорії та історії соціології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«Особливості ідентифікації ознак корупції різними
соціальними групами в Україні»**

Галузь знань: 054 «Соціологія»
Освітня програма: «Соціологія»
Освітній ступінь: бакалавр
Кваліфікація: бакалавр соціології

Виконавець:
Вільхова Дарина Юріївна,
студентка 4 курсу

Науковий керівник:
Цимбал Тарас Володимирович,
кандидат соціологічних наук, доцент

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри *теорії та історії соціології*
Протокол № _____ від « ____ » _____ 202__ р.

Зав. кафедри _____ доц. Малес Л. В.
підпис

Київ 2020

Зміст

ВСТУП.....	4
Розділ 1. Теоретичні підходи до концептуалізації корупції.....	7
1.1. Особливості теоретичних підходів до вивчення корупції у соціогуманітарних науках.....	7
1.2. Соціологічна традиція дослідження корупції.....	11
Висновок.....	17
Розділ 2. Методологічні засади дослідження корупції.....	18
2.1. Особливості основних методів досліджень корупції у соціогуманітарних науках.....	18
2.2. Характеристика вітчизняних досліджень корупції.....	22
Висновок.....	24
Розділ 3. Ідентифікація ознак корупції різними соціальними групами в світлі емпіричних даних.....	26
3.1. Концептуально-методологічні засади дослідження сприйняття побутової корупції.....	26
3.2. Особливості підготовки та реалізації пілотажного дослідження ідентифікації ознак корупції методом факторіального дизайну.....	31
3.3. Результати пілотажного дослідження.....	33
Висновок.....	42
Висновки.....	43
Перелік використаних джерел:.....	46
Додаток А. Систематизація підходів до вивчення корупції у соціогуманітарних науках.....	51
Додаток Б. Інструментарій дослідження.....	52
Додаток В. Анкета опитування.....	53

ВСТУП

Актуальність соціологічного дослідження корупції в Україні зумовлена декількома факторами. У соціально-економічній та політичних сферах життя українського суспільства останніх років спостерігається засилля антикорупційного дискурсу. Окрім того, спостерігається розмиття уявлень про корупцію внаслідок значної присутності цієї теми в ЗМК та, як наслідок, повсякденному спілкуванні. Це призводить до виникнення суперчностей між уявленнями про поширеність корупції у суспільстві та істинним ставленням населення до корупційних практик. Медіа розповідають про проблему вузько спрямовано, з великою долею узагальнення, перебільшення, перетворюючи на заполітизований і не прив'язаний до реального життя предмет. Не дивлячись на це, академічний доробок дослідження корупції соціогуманітарними науками в Україні залишається невеликим.

Зокрема, проведений у роботі аналіз вторинних джерел говорить про те, що для переважної частини вітчизняних досліджень корупції характерна низька варіативність методологічних підходів, що в них використовуються, та зосередження на політологічно-правовому підході до концептуалізації цього явища. Дослідники розуміють корупцію як навмисне використання чиновниками чи іншими особами, що виконують державні функції свого службового становища, влади, яку вони мають в корисливих цілях – для особистого збагачення чи групових інтересів, що несе загрозу основним принципам та цінностям громадянського суспільства, руйнує демократію, перешкоджає соціально-економічному розвитку суспільства. Натомість антропологічний, соціологічний підходи до концептуалізації цього явища залишаються нерозкритими в емпіричних дослідженнях. Це частково пов'язано з самою природою явища корупції – її важко спостерігати та вивчати безпосередньо, вона має закритий складний характер, це сенситивна тема, про яку зазвичай не говорять прямо та відкрито. Тому найпоширенішими методами дослідження стану корупції в українському суспільстві є

опитування про думку населення про корупцію – кількісні, фокус-групові або експертні. Очевидно, що для цілісного розуміння цього багатофакторного складного явища цих методів недостатньо.

Тому у роботі ми здійснили спробу використати арсенал сучасних соціологічних теоретичних та методологічних принципів для формування методології, за допомогою якої можна було би дослідити фактори, що впливають на ідентифікацію корупції населенням. Зокрема, ми використали експериментальний (або факторіальний, або віньєтковий) дизайн дослідження.

Зосередження на розгляді саме побутового рівня корупції пов'язане з результатами опитування громадської думки, які вказують, що побутова корупція в Україні склалась як один із неформальних інститутів взаємодії між громадянами та різноманітними установами, які надають послуги за державний кошт чи уповноважені вчиняти дії від імені держави. Поширеність таких практик спостерігається у різних сферах життя – від закладів охорони здоров'я до правоохоронних органів [7]. А також особливостями дизайну дослідження, зокрема, необхідністю формулювання максимально наближених до життя, зрозумілих респондентам, реалістичних запитань.

Об'єкт: сприйняття населенням України побутової корупції

Предмет: особливості ідентифікації ознак корупції різними групами населення України

Мета: з'ясувати особливості ідентифікації ознак корупції різними групами населення України

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань:**

- Розкрити теоретико-методологічні засади дослідження корупції;
- Охарактеризувати стан соціологічної дослідженості корупції в Україні;

- Розробити інструментарій дослідження чинників, що впливають на сприйняття побутової корупції населенням України;
- Апробувати теоретико-методологічну концепцію та інструментарій дослідження;
- Охарактеризувати особливості ідентифікації ознак корупції різними групами населення України.

Методи, що використані в дослідженні: аналіз документів, систематизація теоретичних підходів, опитування за факторіальним дизайном (factorial survey).

Розділ 1. Теоретичні підходи до концептуалізації корупції

1.1. Особливості теоретичних підходів до вивчення корупції у соціогуманітарних науках

Перша згадка терміну «корупція» в новітній науковій думці припадає на початок двадцятого століття, 1904 рік. Джонс Генрі Форд у своїй роботі «Муніципальна корупція» торкається політичної корупції під час соціальних трансформацій у США та Великобританії [Рогозин, 2012].

З того часу і до другої половини двадцятого століття основним академічним майданчиком для обговорення корупції була політична теорія, державне та муніципальне право [Рогозин, 2012].

Підхід до аналізу корупції в рамках політики та права деякі дослідники називають класичним, традиційним або ідеалістично-філософським, а також «моралізаторським» або «конвенціональним» [Быстрова, 2000].

Витоки цього підходу беруть початок з європейської філософської думки, де він застосовувався для характеристики загального морально стану суспільства. Платон позначав корупцію як «користолюбство, тобто одну із соціальних вад, яка неприпустима не тільки для правителів, але і для воїнів. Цей порок живиться власністю, тому допоки ті, хто володіють владою та силою, позбавлені власності, а ті, хто виробляє матеріальні блага, не маю сили та влади, держава процвітає» [Платон, 2005]. А визначення корупції італійського філософа-гуманіста доби Відродження Ніколо Макіавеллі у його праці «Государ» – використання публічних можливостей в особистих цілях [Макиавеллі, 1999] – досі вважається основоположним у цій сфері наукового знання. Проблематика державності, у тому числі і проблема зловживання владою знайшли відображення також в роботах Ш. Монтеск'є, Г. Гроція, Т. Гобса, Ж. Ж. Руссо. Так, Монтеск'є, яскравий представник філософського французького Просвітництва, вважав, що корінь всіх злочинних дій (у тому

числі і корупції) не тільки у неефективності та слабкості законодавчої бази, а і у відсутності твердих моральних принципів, низькій моральності [Монтескьє, 1955]. Гоббс вбачав причину корупції в егоїстичному началі як основі людської природи, та індивідуалізмі, яке завжди перебуває у протистоянні з державою, яка має суспільне начало [Слесарева, 2000].

Основні причини корупції в політології вбачаються в особливостях взаємовідносин між представниками політичної еліти та простими громадянами, особливостях функціонування політичного апарату. Якщо у суспільстві слабо розвинені громадянські відносини, громадяни пасивні стосовно політичних подій, то відсутній громадянський контроль над діяльністю політичних еліт, що створює сприятливі умови для поширення корупції. Виходячи з цього у політології пропонують методи боротьби з корупцією, які основним чином направлені на укріплення інституту громадянського суспільства та підвищенням політичної культури громадян [Изотов, 2010]. До теоретиків політологічного підходу до концептуалізації корупції відносять Дж. Сентурія, А. Хайденгаймер, С. П. Гантінгтон, К. Фрідріх, А. де Токвіль, Л.В. Гевелінг, С.Ю. Барсукова, Ю.А. Нісневич.

У 1980-х інтерпретація та пояснення корупції починає вибудовуватися не тільки у політичному та правовому дискурсах, а і через призму економічного знання. Поворот до економічного підходу в концептуалізації корупції почався зі статті Дж.С. Найя в «American Political Science Review». Ця галузь наукового знання привнесла у дослідження корупції можливість перейти від моральних та екзистенціальних оцінок до прагматичного моделювання та прогнозування наслідків корупційних практик, пошуку раціональних мотивів корупційної поведінки [Рогозин, 2012]. Економічні, ринково-центристські підходи до вивчення корупції розглядають її як форму соціального обміну, а корупційні платежі – як частину трансакційних витрат. Також корупцію тут пов'язують з надмірним втручанням держави в економічні процеси, з огляду на що, виникає раціональна потреба в

альтернативному до неефективного бюрократичного апарату утворенні, яке б могло прискорити економічні та політичні процеси. Так, К. Лейс та Н. Леф вважали, що хабарі можуть зняти бар'єри для діяльності економічних ринкових акторів, які створює неефективна бюрократія [Leys, 1965; Leff, 1964]. Цієї ж точки зору притримується і перуанський економіст Ернандо де Сото. У своїй монографії «Інший шлях» [Де Сото, 1995] він виклав новий підхід до функціонування тіньової економіки, порівняно з тим, який панував у 1970-80 роках (тіньова економіка вважалася результатом діяльності маргінальних прошарків населення, які не змогли пристосуватися до умов легальної економіки, та явищем, що має недовгострокову перспективу, адже зникне після поступової адаптації «тіньовиків» до легального ринку). На його думку, причина існування тіньової економіки, і корупції, відповідно, полягає у надмірній бюрократичній складності легальної економіки, яка заважає вільному розвитку конкурентних відносин. Де Сото провів ряд економічних експериментів у своїй країні, які показували, що рішення жителів країни діяти поза законом – це результат раціональної оцінки витрат на дотримання законів легального ринку. Таким чином, основна причина існування корупції за де Сото – це нераціональний та складний правовий режим, який детермінує діяльність підприємців, змушуючи їх або пристосовуватися до незручних умов та зазнавати збитків, або вдаватися до зручніших, з точки зору економічної вигоди, – корупційних.

Не менш важливою в рамках економічного підходу є теорія принципал-агента, детально описана в роботах Т. Егертсона [Эгертсон, 2001]. Ця модель описує взаємовідносини трьох учасників корупційної ситуації: принципала, агента та клієнта. Принципал – особа або організація, яка володіє ресурсами (державний орган, організація, підприємство тощо), агент – той, хто працює на принципала, клієнт – особа, група осіб чи організація, якій для вирішення певних питань чи проблем потрібно скористатися ресурсами принципала.

Корупцією в рамках цієї моделі будуть дії агента, за яких він використовує ресурси принципала не вирішення задач останнього, а в особистих інтересах.

Варто зауважити, що вагома частка досліджень у рамках економічного погляду на корупцію була пов'язана з країнами з централізованою економікою (СРСР), та країнами третього світу. Цей напрямок досліджень ще пов'язують з ревізійністською школою аналізу корупції. Її представники виступали проти однобоко-негативістського підходу до корупції та стверджували, що вона є не результатом відхилення від норм, а невідповідністю між нормами та моделями поведінки, що встановлюються «зверху» та такими, що реально існують у суспільстві. Граючи роль неформального інституту вона здатна виконувати позитивні функції в плані інтеграції, розвитку та модернізації суспільств третього світу.

Серед дослідників економічного підходу до аналізу корупції також виділяють С. Роуз-Аккерман, В. Райсмена, М. Олсона, А. Крюгера, А. Шляйфера та Р. Вішні, Е. Галицького, С. Гурієа, М. Вілісова, А. Сулакшина, М. Левіна, Н. Епіфанову.

Серед багатьох очевидних переваг економічного підходу до розуміння корупції виокремлюють також його недолік – неможливість пояснити її існування в розвинених країнах, де бюрократичний апарат та ринкова економіка функціонують справно та узгоджено. Такий феномен пояснює етологічний підхід, що розглядає корупцію як елементарний спосіб соціальної організації в заданих умовах середовища, оскільки в будь-якому, навіть благополучному суспільстві, існують нерівний доступ до ресурсів та можливість відновлення цієї «екзистенціальної несправедливості». Ця модель передбачає існування сукупності окремих, дистанційованих та ізольованих одна від одної «корупційних популяцій» [Рогозин, 2012].

Ще однією теоретичною точкою зору на хабарництво, що знаходиться поза пануючим політично-правовим дискурсом є антропологічний або

культурний або реляційний підхід. Витоки цього підходу – дослідження Марселя Мосса, Броніслава Маліновського та Клода Леві-Строса про форми взаємодії малих соціальних груп, негрошові форми обміну, взаємовигоду, дарування, соціальний обмін та взаємність, мережі солідарності. Оптика підходу передбачає: 1) відхід від універсалізму; 2) дотримання принципів релятивізму; 3) мікропідхід – фокусування на дослідженні мотивів, прагнень людини, обставин, що на неї впливають; 4) емпіризм [Harrison, 2007]. Через такі методологічні засади антропологічний підхід часто-густо в літературі називають гуманістичним. Антропологи принципово намагаються ніяк не концептуалізувати корупцію, критикують домінуючі уявлення про корупцію у рамках західної парадигми «раціональної бюрократії» та тяжіють до досліджень не-західних суспільств. До антропологів-дослідників корупції відносять А. Гупту, А. Рууда, А. Кондоса, Т. К. Сіссенера, О. де Сардана, Г. Андерса, К. Седленікса, И. Олімпієву.

Варто зазначити, що антропологічний та соціологічний підходи мають багато точок дотику у засадничих теоретико-методологічних підходах до вивчення корупції. Тому почасти в науковій літературі можна зустріти згадки про соціально-антропологічний підхід як симбіоз соціологічного та антропологічного.

1.2. Соціологічна традиція дослідження корупції

Не дивлячись на довгу історію існування та соціальну природу, корупція як окремий предмет соціологічного аналізу має відносно не довготривалу традицію вивчення, та досі не виокремилася у галузеву теорію соціологічного знання [Пинчук, 2019]. Не дивлячись на це, теорії класиків соціології мають високий евристичний потенціал у вивченні цього явища. До таких теорій, що пояснюють різні аспекти функціонування, причини та наслідки корупції відносять теорії соціальної аномії та девіантної поведінки (Р. Мертон, Е. Дюркейм, Р. Клоуард, Л. Олін, Т. Парсонс), теорію раціональної бюрократії

М. Вебера, теорії соціальної дезорганізації (У. Томас та Ф. Знанецький, Р. Парк), модель функціонування американської політичної системи Р. Мертона, структурний функціоналізм. Серед дослідників та теоретиків корупції на пострадянському просторі виділяють С.В. Алексеєву, С.В. Бондаренко, В.Л. Римського, Г.А. Сатарова, Я.И. Гілинського, Н.А. Ахметову, А.С. Бистрову и М.В. Сильвестроса, В.И. Добренькову, Э.Н. Ожиганова, Ю. В. Сапелкіна та інших. Виокремлення конкретних меж соціологічного знання у дослідженні корупції (що по часу збігається з піднесенням економічного підходу) пов'язують з публікацією книги у 1968 році С. Алатаса «Соціологія корупції» [Alatas, 1968].

В рамках теорії Вебера [Вебер, 1990] необхідною умовою для нормального функціонування держави є наявність бюрократії, що заснована на формальній раціональності. Така раціональність передбачає «розвиток та перетворення чиновників в сукупність висококваліфікованих спеціалістів духовної праці, з високим відчуттям честі та моралі, що гарантувало би відсутність корупції». Відповідно існування корупції пояснюється нераціональною організацією праці посадовців. Ця концепція сформувала підвалини класичного західного бачення корупції.

У структурному функціоналізмі Т. Парсонса корупція – структурний елемент соціальної системи, а корупційна діяльність – поведінка, що відхиляється від соціальних норм та носить неформальний характер, і, відповідно, є доповненням до формальних інститутів [Изотов, 2010]. Структурний функціоналізм також розкриває механізм відтворення корупції: у період стабільності рівень корупції у суспільстві знаходиться у межах допустимої норми; у той час, коли соціальна система переживає стрімкі зміни та нестабільність корупція починає швидко поширюватися. Це пов'язується зі станом аномії у суспільстві (відмінностями між культурно обумовленими цілями та соціально структурованими шляхами досягнення цих цілей). У межах теорії аномії Е. Дюркгейма корупцію розглядається як девіацію,

злочинне діяння (тобто таке, що відхиляється від соціальних норм, суперечить колективним почуттям), яке має глибокі соціальні форми, не піддається цілковитій ліквідації, та існування якого в допустимих масштабах гарантує соціальні зміни та розвиток [Дюркгейм, 2006]. Подальшим розвитком теорії аномії займався Р. Мертон [Merton, 1982]. В рамках його теорії аномія створює таку ситуацію у суспільстві, за якої його члени не можуть досягнути своїх цілей законними чи прийнятними для соціуму засобами. Це призводить до падіння авторитету правових та моральних норм, та породження інтересу до девіантних (тих, що відхиляються від норм) форм поведінки, до яких відносять і корупційні практики. Згідно його типів девіантної поведінки корупцію можна віднести до аберантного типу. Він, зокрема, має наступні риси: індивід вважає існуючі норми занадто суворими, хоча і визнає їхню законність, прагне уникнути публічного осуду за порушення норм, намагається уникнути наказового впливу існуючих норм, хоч і не прагне замітити їх.

Мотиви хабаронадавача можна розглянути звернувшись до Г. Міда, який стверджував, що соціальна поведінка індивіда залежить від його рефлексії про роль партнера в комунікації. Так, якщо індивід переконаний, що більшість чиновників бере хабарі, то він буде більш схильний пропонувати їх їм. З такого ракурсу важливу роль грають медіа, які можуть конструювати дискурс корумпованості суспільства, формувати образ корумпованих чиновників, політиків у суспільній свідомості, сприяючи таким чином відтворенню корупційних практик [Фонд ИНДЕМ, Г. Сатаров, 2004].

Російський соціолог Г.А. Сатаров [Сатаров, 2002] ґрунтуючись на класиках соціальної антропології проводить аналіз функціонування корупції за допомогою типології видів соціальних відносин: дарування, обмін та послуга. Відносини дарування виникли в первісних суспільствах та збереглися до сьогодні, це – універсальна, притаманна усім суспільствам форма взаємодії. Захищеність та єдність племені забезпечувалася постійними зв'язками між його членами, дарування послуг та речей виконувало функцію інтеграції

суспільства та дарувало позитивні емоції. Відносини дарування можуть модифікуючись охоплювати великі групи, перетворюючись у клієнтизм або блат.

Відносини обміну почали виникати по мірі інтенсифікації контактів між племенами. В їхньому подальшому розвитку відіграла роль соціальна сегментація та диференціація праці. Їх відмінною від стосунків дарування рисою є випадковість та відсутність стійкості та емоційного забарвлення комунікації.

Відносини послуги разюче відрізняються від двох перших. Це стосунки між індивідом та деперсоніфікованою інституцією – державою. Історично вони наймолодші. Формально мають бути нейтральні за емоційним забарвленням, проте часто-густо можуть мати негативний окрас.

Люди схильні за можливості зводити складні та некомфортні форми взаємодії до простіших та приємніших [Фонд ИНДЕМ, Г. Сатаров, 2004]. Хабар або подарунок у такому ракурсі може бути допоміжним ритуалом у формування емоційно-комфортних взаємовідносин. Ілюстрацією такої закономірності є результати фокус-групового дослідження К. Хендлі. Дослідниця зафіксувала схильність респондентів ухилятися від юридичного вирішення труднощів та проблем, що виникають у процесі організації ремонтів їхніх квартир. Переважна більшість учасників дослідження надавали перевагу нелегальним формам взаємодії різного характеру – хабарництво, дарування та інші, на протипагу легальним формальним способам вирішення проблем [Hendley, 2010].

Ще одним концептом, що може застосовуватися в аналізі корупції є поняття життєсвіту [Шюц, 1994]. Зокрема, регулювання соціальних практик як форм соціальної поведінки «очевидними», тими, що сприймаються некритично, «за замовчуванням» уявленнями в свідомості індивідів. У контексті корупції у даному випадку можна дослідити наскільки вона

вкорінена в мережу соціальних відносин та життєсвіт членів суспільства чи сприймається вона самоочевидною, природньою, звичною практикою. Таке сприйняття корупційних практик зазвичай можна прослідкувати на рівні побутової корупції, а також дослідити як мікрорівень (корупційні практики як фонові, та вкорінені у життєсвіт уявлення про «природність» корупції) впливає на макрорівень (велику політичну корупцію, тіньову економіку, економічний стан в країні та ін.).

Класифікація видів корупції

Класифікація за географічною ознакою [Фонд ИНДЕМ, Г. Сатаров, 2004]:

- Західно-європейська модель: низький рівень корупції, яка сприймається суспільством як аномалія, порушення закону. Корупційні практики випадкові та нечасті.
- Азійська модель: корупція – загальноприйняте звичне явище, пов'язане з історією, культурою, традиціями. Корупційні стосунки виходять за межі економічних та тісно переплітаються з сімейними, етнічними, корпоративними, дружніми.
- Африканська модель: влада належить групі економічних олігархічних кланів, що мають домовленості між собою. Економіка приватизується, та задовольняє лише базові інтереси суспільства, перенаправляючи основну частину ресурсів на особисті цілі.
- Латиноамериканська модель: тіньова економіка знаходиться на рівні держави за об'ємом влади, мафія функціонує як держава в державі.

Класифікація за типом клієнтів (хабаронадавачів) [Фонд ИНДЕМ, Г. Сатаров, 2004]:

- Монокорупція: клієнт відсутній – агент отримує вигоду без посередників (напр. розтрата державного майна).

- Екзогенна корупція: клієнт не є посадовою особою. У свою чергу поділяється на горизонтальну, низхідну, висхідну, змішану.
- Ендогенна: клієнт як і агент є посадовою особою. У свою чергу поділяється на побутову, ділову та кримінальну.

Класифікація за типом взаємодії агента і клієнта [Фонд ИНДЕМ, Г. Сатаров, 2004]:

- Короткочасна: взаємодія відбулася одноразово, зазвичай випадково.
- Довгострокова: взаємодія відбувається регулярно за домовленістю.

Класифікація за типом мотивації клієнта [Фонд ИНДЕМ, Г. Сатаров, 2004]:

- Досягнення: дії клієнта направлені на отримання будь-яких благ або переваг.
- Уникнення: дії клієнта направлені на попередження будь-яких збитків.
- Конкуренція: дії клієнта направлені на нанесення збитків третій особі.

Класифікація корупції за А. Хайденхаймером [Heidenheimer, 1989]:

- Бюрократична
- Політична
- Примусова
- Узгодження
- Централізована
- Децентралізована.

Висновок

Аналіз особливостей підходів до вивчення корупції, що склалися у різних соціогуманітарних науках говорить про багатовимірність цього явища – не існує узгодженої дефініції та універсального способу його вивчення. Історично найдавнішим є політологічний-правовий (класичний/традиційний/ідеалістично-філософський/«моралізаторський»/«конвенціональний») підхід, спосіб концептуалізації корупції якого (навмисне використання чиновниками чи іншими особами, що виконують державні функції свого службового становища, влади, яку вони мають в корисливих цілях – для особистого збагачення чи групових інтересів, що несе загрозу основним принципам та цінностям та становищу демократичного суспільства) досі залишається домінуючим як у науковому та і повсякденному дискурсах. З розвитком та інституціоналізацією поведінкових наук система способів розуміння та вивчення розширювалася – економіка, антропологія та соціологія намагалися відійти від традиційно-негативістського сприйняття, та розгледіти причини, особливості функціонування та наслідки корупції у суспільстві.

Систематизація основних підходів (Додаток А) виявила, що теоретичні засади вивчення корупції у різних науках як перегукуються між собою, так і різюче різняться в деяких аспектах. Кожна має свій специфічний фокус: політологія – політичну корупцію, економіка – ринкову, антропологія – блат, непотизм, дарування, обмін. Соціологія ж не має специфічного, різюче відмінного предмету – у певній мірі, вона досліджує усі види корупції, застосовуючи теоретичний арсенал перерахованих вище наук та фундаментальних соціологічних теорій.

Розділ 2. Методологічні засади дослідження корупції

Усі проаналізовані у першому розділі підходи до вивчення корупції мають відмінності не тільки у теоретичних засадах концептуалізації цього явища, а і в арсеналі методів, що використовуються для його вивчення

2.1. Особливості основних методів досліджень корупції у соціогуманітарних науках

До поширених методів дослідження корупції відносять:

- a. Аналіз функціонування державного та бюрократичного апарату
- b. Аналіз медіа
- c. Аналіз кримінальних справ
- d. Аналіз статистичних даних
- e. Застосування міжнародних порівняльних індексів
- f. Різні види соціологічних опитувань
- g. Аналіз вторинних даних
- h. Спостереження

Аналіз функціонування державного та бюрократичного апарату – поширений метод збору та аналізу об’єктивних даних про корупцію на заході. Він потребує високого рівня прозорості, підзвітності та діджиталізації даних про діяльність державних/муніципальних органів влади. У якості прикладу застосування цього методу можна навести цікаве дослідження італійських науковців М. Голдена та Л. Піккі, у рамках якого було розроблено індекс корупції у сфері інфраструктури для двадцяти регіонів Італії. Дослідники вивчали співвідношення кількості фізично наявних об’єктів інфраструктури та кількості державних коштів, які на них виділялися. [Golden, 2005]. А також, індекс публічної доброчесності, розроблений науковицею А. Мунджіу-Піппіді. [Mungiu-Pippidi, 2015]. До нього входили шість індикаторів: електронне громадянство, свобода преси, судова незалежність

адміністративне навантаження, прозорість бюджету та відкритість торгівлі. Рівень незалежності судів та свобода преси вимірювалися за допомогою експертних даних, всі інші показники були об'єктивними.

Аналіз публікацій про корупцію у медіа доволі інформативне джерело інформації. Його можна застосовувати, щоб оцінити ситуацію в країні в цілому – те, які дискурси є на порядку денному, наскільки вони розповсюджені. Як вже згадувалося у розділі 1.2., засилля (анти)корупційного дискурсу в медіа може сприяти підтриманню та відтворенню корупції у суспільстві. Проте цей метод має низку очевидних обмежень. По-перше, застосування медіа як джерела інформації вимагає високого рівня свободи слова в країні, по-друге, при аналізі потрібно зважати на особистісні преференції редакторів та власників медіа-ресурсів [В. Мілер, О. Б. Гределанд, Т. Ю. Кошечкіна, 2004].

Аналіз статистики та змісту кримінальних справ за статтями про корупцію та хабарництво теж потенційно може бути неабияк корисним у дослідженні корупції. Але є декілька вагомих обмежень цього методу. Перше – рівень прозорості та якості ведення статистичної інформації у країні, друге – можливість доступу до неї у дослідницьких цілях [Фонд ИНДЕМ, Г. Сатаров, 2004], третє – тіньова природа корупції, наслідком якої є низький рівень звернень до поліції самих суб'єктів корупційних практик [В. Мілер, О. Б. Гределанд, Т. Ю. Кошечкіна, 2004], і четверте – такий метод дозволить дослідити лише ті види корупції, що визнаються законодавством, відповідно, поза увагою можуть залишитися не менш важливі блат, непотизм, дрібна побутова корупція.

Міжнародні індекси – міжнародні дослідження рівня корупції, що набули поширення з кінця минулого століття та наразі є авторитетним джерелом інформації про стан корумпованості багатьох країн світу. Вони поєднують різноманітні показники та агрегують їх в один індекс.

Найвідомішими є дослідження неурядової міжнародної організації Трансперенсі Інтернешенал, яку було засновано 1993 року директором Всесвітнього банку по південній Африці, – Індекс сприйняття корупції та Барометр світової корупції. Дані Індексу сприйняття корупції по більш ніж 180 країнах світу публікуються щорічно у формі рейтингу. Повний індекс включає в себе тринадцять інтегрованих експертних оцінок на різну тематику, що є дотичної до стану корупції в країні, але трьох показників уже достатньо, щоб країна була включена в рейтинг. Не дивлячись на авторитетність та популярність цього показника, він часто піддається критиці, у зв'язку з тим, що: 1) експерти, думки яких складають основу індексу, потрапляють у «замкнуте коло» – оцінюючи рівень корупції у країні вони знаходяться під впливом ЗМК та інших джерел, які потенційно можуть транслювати дискурс «закорупмованості» країни, і самі відтворюють його [Социальный компас, 2017]; 2) концептуальні основи дослідження знаходяться в рамках універсалістського західного бачення корупції, яке не бере до уваги локальні соціокультурні особливості країн. У Барометрі світової корупції організації використовує масштабні кількісні опитування громадської думки щодо ставлення населення країни до корупції. Схожим міжнародним дослідженнями також є Світовий Індикатор Врядкування (WGI), який включає експертні опитування, опитування громадської думки та об'єктивні статистичні дані.

З огляду на появу багатьох міжнародних порівняльних опитувань та міжнародних індексів корупції в останні десятиліття, широкого розповсюдження набуває *метод вторинного аналізу даних*. Зазвичай дослідники використовують дані міжнародних опитувань – World Values Survey, European Values Survey, Eurobarometer та ін., у поєднанні з різними статистичними показниками, наприклад даними міжнародних індексів корупції або статистичними показниками соціо-економічного стану країн.

Зокрема, такий вид дослідження використовує німецький дослідник Ф. Малберг [Malmberg, 2018]. За допомогою даних WVS він прагне прослідкувати зв'язок між якістю бюрократичного апарату країни, її соціо-економічним розвитком, рівнем економічної нерівності та рівнем толерантності населення до корупції. Окрім датасету WVS вчений включає в дизайн свого дослідження показники ВВП та коефіцієнту Джині.

Ще одним прикладом використання WVS у дослідженні корупції є аналіз впливу цінностей на ставлення до корупції російських дослідників [М. Kravtsova, А. Oshchepkov, С. Welzel, 2017]. Дослідники аналізували вплив постматеріалістичних цінностей на ставлення до корупції у 98 країнах. Цікавими є результати аналізу даних опитування. Дані WVS говорять про те, що як не дивно носії постматеріальних цінностей виявляють високу схильність до корупції. Дослідники припускають, що такий парадокс може пояснюватися схильністю постматеріалістів до індивідуалізму. Ще більш парадоксальним є те, що не дивлячись на це, загальний рівень корупції у країнах з високою часткою постматеріалістів нижчий, ніж у країнах, де їх частка не така висока. З цього приводу автори висувають гіпотезу, що велика кількість постматеріалістів в країні сприяє її розвитку в цілому, а це в своє чергу – зниженню рівня корупції.

Схожим чином Д. Марінова проаналізувала дані Євробарометра за 2003 рік по посткомуністичним країнам Східної Європи (Румунія, Польща, Словачія, Латвія, Литва, Естонія, Чехія, Болгарія, Угорщина та Словенія) у поєднанні з показниками індексу сприйняття корупції (CPI). У результаті аналізу було виявлено зв'язок – чим вищий показник корупції у країні згідно індексу, тим вищий у ній рівень довіри до громадянського суспільства, волонтерських об'єднань та церкви [Marinova, 2011].

Масштабна робота «Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі» про стосунки між громадянами та чиновниками у

країнах посткомуністичних країнах у розрізі побутової корупції є прикладом поєднання декількох методів в одному дослідженні. Не зважаючи на те, що концептуальна основа дослідження знаходилась в рамках правового підходу, за основні методи збору інформації дослідники обрали соціологічні – фокус-групові та напівструктуровані глибинні інтерв'ю, а як додаткові – аналіз преси та економічних статистичних даних [В. Мілер, О. Б. Гределанд, Т. Ю. Кошечкіна, 2004].

Антропологи наголошують на важливості *метода спостереження* у вивченні корупції. «Корупція зовсім не обов'язково присутня саме там, де дослідник її шукає; вона може існувати де завгодно, в любых соціальних відносинах... завжди можна звернутися до неформальних розмов людей, до повсякденних дискурсів. Вони сповнені анекдотів, зізнань та звинувачень... також можна вивчати безпосередньо доступні спостереженню практики, наприклад, взаємодії людей в автобусах, лікарнях чи на дорогах» (Олимпієва, 2017, С. 63).

Прикладом поєднання *якісної стратегії соціологічного дослідження та включеного спостереження* у вивченні корупції є дослідження Д. Патіко, яка застосувала включене спостереження, напівструктуровані глибинні та фокус-групові інтерв'ю з викладачами у двох школах в Росії, намагаючись дослідити зв'язки між суспільними нормами, культурою та корупцією [Patico, 2002]. У результаті річної роботи в полі Дженіфер виявила, що традиція дарування «класичних атрибутів» від батьків вчителям/ькам є важливим механізмом підтримання соціальної мережі обміну, виявом вдячності та визнання викладацької професії, які компенсують недостачу з боку держави.

2.2. Характеристика вітчизняних досліджень корупції

Вагома частка досліджень корупції в Україні проводиться міжнародними компаніями, які лобіюють або проводять антикорупційну діяльність в нашій державі, соціологічними та економічними дослідницькими

центрами. Найбільш поширеним методом діагностики стану корумпованості українського суспільства, що застосовують ці інституції є опитування громадської думки про ставлення та залученість населення до корупційних практик. Також Україна залучена до міжнародних рейтингів, які згадувалися у 2.1., та входить у дослідницький фокус багатьох іноземних, переважно західних, дослідників як частина пострадянського простору (теж згадувалося у 2.1.).

Так КМІС на замовлення USAID (Агентство США по міжнародному розвитку та РАСТ (американська неприбуткова організація, що займається розвитком країн третього світу) у 2007, 2009, 2011, 2015, 2018 роках виконував загальнонаціональні опитування про сприйняття, досвід та ставлення до корупції використовуючи однакову методологію, що дає змогу порівняти які зміни відбувалися у сприйнятті корупції протягом цих років [РАСТ, USAID, 2018].

Інститут економічних досліджень та політичних консультацій провів масштабне обстеження всіх відкритих економічних та урядових статистичних даних для оцінки впливу антикорупційних реформ 2014-2018 років на економіку України (Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2018). Концептуальною базою був правовий підхід. Дане дослідження єдине у своєму роді в Україні, для дослідника-соціолога воно може виступити джерелом об'єктивних економічних показників рівня корупції в Україні, які можна застосувати у порівнянні з результатами соціологічних досліджень [Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2018].

У березні 2015 року Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною фірмою «Ukrainian Sociology Service» проводив масштабне опитування українського студентства. Частина запитань анкети стосувалася корупції в українських ВНЗ. Зокрема, залученості

студентів до корупційних практик, причин та чинників, що їх до них спонукають, стереотипів, пов'язаних з корупцією та готовністю студентів долучатися до протидії корупційним практикам [Сидорчук, 2015].

У 2017 році Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва проводив обстеження громадської думки щодо різних аспектів корупції. Зокрема, протягом вересня-грудня спільно з соціологічною службою Центру Разумкова було проведене загальнонаціональне опитування стосовно побутової корупції. Супутно з кількісним опитуванням дослідники провели фокус-групи. їхні результати складають особливу цінність [Сухарина, 2017].

Трансперенсі Україна спільно з Інститутом політичної освіти та UNDEF (The United Nations Democracy Fund) у 2015 році розробили метод рейтингування прозорості міст, у якому за багатьма індикаторами оцінювались ступінь прозорості, підзвітності, демократичності та діджиталізації органів державної міської влади [Transparency International, 2018].

У 2006 році Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ проводив експертне опитування з приводу рівня корупції в Україні [Центр соціальних експертиз НАНУ, 2006]. Висновки дослідження, щоправда, не містять в собі даних про рівень корупції в Україні як такий, скоріше констатацію складності вимірювання цього явища, його поширеності в Україні, шкоду, яку це завдає та рекомендації про розроблення державної політики для боротьби з нею.

Висновок

Арсенал методів дослідження корупції соціогуманітарних наук достатньо великий. Кожна з наук має свій специфічний набір методів, а соціологія, по аналогії з теоретичними підходами, може запозичувати їх у поєднанні з власними методологіями (Додаток А).

Попри такі можливості, переважна більшість дослідників використовує опитування про ставлення до корупції як основний індикатор її рівня у суспільстві. Це частково пояснюється об'єктивною складністю, тіньовою, багатофакторною природою цього явища. Така природа зумовлює низку неможливості розкриття всього спектру можливих дослідницьких соціологічних питань методом класичного опитування. Тому західні дослідники часто-густо застосовують поєднання різних методів, їхнє запозичення з інших наук, використання нетипових дослідницьких дизайнів.

Розділ 3. Ідентифікація ознак корупції різними соціальними групами в світлі емпіричних даних

На основі ознайомлення з теоретичною та методологічною традицією вивчення корупції, а також особливостями соціологічних досліджень корупції в Україні, ми намагалися створити дизайн опитування, яке би дозволило розкрити ще не досліджені аспекти сприйняття корупції українцями за рахунок відходу від вузького раціонально-легітимного бачення корупції та використання нетипового методу. Нижче будуть наведені опис дизайну дослідження, особливості реалізації та результати пілотажного опитування.

3.1. Концептуально-методологічні засади дослідження сприйняття побутової корупції

У формуванні дизайну дослідження ми навмисно не зосереджувалися на конкретному підході до вивчення корупції, запозичували поняття та теорії з економіки та антропології, не мали попереднього конкретно визначеного бачення концепту корупції. Намагалися створити якісний інструмент, що міг би допомогти дослідити, які реальні особливості сприйняття корупції українським населенням та які фактори впливають на його формування. Для апробації інструменту, уточнення теоретико-методологічної частини ми провели пілотажне дослідження. Нижче будуть наведені опис його дизайну, реалізації та результатів.

Об'єкт: сприйняття побутової корупції українцями

Предмет: фактори, що впливають на сприйняття побутової корупції українцями

Мета: виявити фактори, що впливають на ідентифікацію корупції різними соціальними групами

Завдання:

1. Виокремити фактори, що можуть впливати на сприйняття побутової корупції
2. Перевірити, чи здійснюють ці фактори вплив на сприйняття побутової корупції
3. З'ясувати чи є відмінності між факторами, що впливають на сприйняття корупції у різних соціальних груп

Для концептуалізації терміну «побутова корупція» у нашому дослідженні звернемося до антрополога Олівера де Сардана [Oliver de Sardan, 1999], який у своїй статті «Моральна економіка корупції в Африці?» обґрунтував «вузькість» та низький пояснювальний потенціал класичного веберівського підходу до означення корупції (про який йшлося у Розділі 2.1.), та запропонував натомість альтернативний ширший термін, який подекуди застосовується антропологами- чи соціологами-дослідниками корупції, – корупційний комплекс. Тобто, сукупності соціальних практик, що включає зловживання посадовими особами владою задля особистих цілей, непотизм, блат, незаконне використання публічних ресурсів, розкрадання та ін.

Отже, розуміємо побутову корупцію як:

- a) Складову корупційного комплексу;
- b) Рутинні практики взаємодії клієнтів – громадян (клієнтів) та представників державних інституцій (агентів) – на низовому рівні у контексті користування першими державними послугами за межами формально встановлених правил.

Втім, навіть побутова корупція має багато вимірів та проявів. Для того, щоб підготувати інструментарій нашого дослідження ми звужили її до наступних ознак:

- a) Екзогенність – клієнт є користувачем послуг інституції, у якій працює агент, тобто знаходиться за її межами;

b) Короткочасність – корупційна угода має одноразовий ситуаційний характер;

c) Відносна «дешевизна» – суми трансакційних витрат є невисокими, як це є у великій корупції або взагалі носять символічний характер, що притаманно відносинам дарування та обміну;

d) Тип мотивації клієнта «усунення конкурента» не береться до уваги.

Агент – суб'єкт корупційної ситуації, який надає послугу в обмін на хабар.

Клієнт – суб'єкт корупційної ситуації, який отримує послугу в обмін на хабар.

Хабар – трансакційна витрата, що сплачує клієнт агенту в межах корупційної угоди, та яка може мати матеріальний (наприклад, гроші), символічний (наприклад, подяка, символічний подарунок), ресурсний (наприклад, послуга за послугу) виміри.

Операціоналізація:

Фактори, що впливають на сприйняття (виміри)	Індикатори (рівні)
Мотивація клієнта	Отримання вигоди, уникнення збитків
Зв'язок клієнта та агента	Близький родич, близький друг, далекий знайомий, відсутній зв'язок
Сфера	Охорона здоров'я, поліція, шкільна освіта, міське державне управління
Посада агента	Керівник, підлеглий
Приналежність ініціативи	Пропозиція агента, пропозиція клієнта
Розмір хабаря	Символічна, 500 грн, 1000 грн, 5000 грн, 10000 грн

Соціально-демографічні характеристики респондента: сфера зайнятості, рівень освіти, вік, стать, область проживання, розмір населеного пункту.

Гіпотези:

1. Мотивація клієнта впливає на сприйняття побутової корупції
2. Зв'язок між клієнтом та агентом впливає на сприйняття побутової корупції
3. Сфера, у якій відбувається корупційна ситуація, впливає на сприйняття побутової корупції
4. Тип посади агента впливає на сприйняття побутової корупції
5. Приналежність ініціативи агенту чи клієнту корупційної угоди впливає на сприйняття побутової корупції
6. Розмір трансакційної витрати впливає на сприйняття побутової корупції
7. Гіпотеза-підстава: Сприйняття побутової корупції різниться залежно від соціально-демографічних характеристик

Гіпотези-наслідки:

- 7.1. Жінки та чоловіки ідентифікують ознаки корупції по-різному
- 7.2. Групи населення з різним рівнем освіти сприймають побутову корупцію по-різному
- 7.3. Групи населення різного професійного спрямування ідентифікують ознаки побутової корупції по-різному
- 7.4. Сприйняття побутової корупції різниться залежно від регіону проживання респондентів
- 7.5. Ідентифікація ознак побутової корупції різниться залежно від розміру населеного пункту респондентів

Для реалізації мети та завдань дослідження ми вирішили обрати експериментальний дизайн опитування, зокрема, факторіальне або віньеткове опитування.

Факторіальне опитування – це експериментальна техніка в рамках опитувальної методології, яка передбачає, що респонденти оцінюють короткі ситуації у формі віньєток, в яких рівні незалежних змінних варіюються, що дозволяє оцінити вплив кожного фактору на залежну змінну [Григорян, 2016, С. 145].

Суттєві обмеження, які накладають традиційні методи опитування при дослідженнях корупції (див. у Розділі 2.2.) змусили нас звернутися до обраного варіанту тому, що:

- Він дозволяє краще оцінювати контекстуальні фактори, що впливають на оціночні судження респондентів;
- Він менш залежний від ефекту соціальної бажаності так, як змінні, що впливають на оцінку об'єкта латентні, відповідно, респонденти не усвідомлюють, які критерії вони використовують для оцінки того чи іншого об'єкту;
- Він дозволяє відтворити реальний процес формування судження та, за рахунок цього, виявити імпліцитні детермінанти цих суджень. У той час як під час звичайних опитувань респондентам може бути важко експліцитно виявити причини власних установок, за рахунок недостатньої відрефлексованості ними певної теми.

З огляду на такі характеристики цей метод застосовують у соціальній психології, економічних дослідженнях та соціології для дослідження соціальних установок, упереджень, соціальних девіацій. Особливу цінність цей метод має у дослідженні сенситивних тем, якою є і корупція.

Поміж західних дослідників цей метод доволі популярний, серед українських – майже не використовуваний.

Стосовно методологічних особливостей підготовки та реалізації опитування, аналізу результатів ми головним чином спиралися на методичну

інформацію в тематичних роботах Сидорова М. В.-С., Середи О.С., Мраморної О. М., Марченко А. М. та С. Atzmüller, P. M. Steiner.

3.2. Особливості підготовки та реалізації пілотажного дослідження ідентифікації ознак корупції методом факторіального дизайну

Для апробації теоретико-методологічної концепції та інструментарію, уточнення гіпотез для подальшого дослідження ми вирішили провести пілотажне опитування.

Першим етапом підготовки опитування була підготовка інструментарію. Для цього потрібно було виокремити виміри (фактори впливу) та рівні кожного виміру, з яких мають складатися він'єтки. На цьому етапі ми, шляхом аналізу літератури та досліджень побутової корупції в Україні (Розділ 2.3.), а також послуговуючись методичними рекомендаціями з приводу бажаної кількості вимірів, експериментальним шляхом виокремили п'ять вимірів. Далі для всіх вимірів потрібно було підібрати рівні таким чином, щоб, по-перше, вони були максимально наближеними до життя, реалістичними, по-друге, щоб переважна їх частина могли поєднуватися між собою. Для забезпечення реалістичності ми черпали приклади корупційних історій з: 1) публікацій у медіа та форумах з приводу ситуацій, які були дотичні до наших рівнів-факторів; 2) відкритого державного реєстру кримінальних та адміністративних справ; 3) офіційних сайтів державних інституцій, які були представлені у вимірі «Сфера, у якій відбувається корупційна ситуація». Далі ми сформулювали мовленнєвий конструкт, який міг би поєднати між собою всі виміри та рівні (Додаток Б). Ось так звучала типова він'єтка:

Ірині потрібно уникнути вилучення її водійського посвідчення за те, що вона керувала авто у нетверезому стані. Її близький друг Сергій працює

начальником районного відділу поліції. Він погодився на пропозицію Ірини допомогти їй. Питання було успішно вирішене за щирю подяку Ірини.

Другим етапом було формування повного масиву він'єток, шляхом комбінування всіх вимірів та рівнів між собою. Ця процедура була реалізована за допомогою оболонки R. Повний масив містив низку нелогічних поєднань (до прикладу, «Ірині потрібно влаштувати доньку до гімназії поза конкурсом. Її брат Сергій працює лікарем. Він запропонував Ірині допомогти їй....»). Їх було усунуто шляхом ручного видалення з масиву.

Третім етапом було внесення масиву він'єток у оболонку LimeSurvey, забезпечення рандомізації він'єток та формування цілісної анкети з соціально-демографічною частиною (повну анкету можна переглянути у Додатку 3). Рандомізація була реалізована двома кроками: 1) рандомізацією повного масиву до внесення у LimeSurvey; 2) розбиттям масиву на рівні сети (підвибірки) відповідно кількості він'єток в одній анкеті; 3) програмуванням налаштувань у LimeSurvey таким чином, щоб для кожного респондента рандомним чином обиралося по одній він'єтці з кожного сету. Слідуючи рекомендаціям у літературі для кожному респонденту пропонувалося вісім він'єток, яким передувало питання «Прочитайте уважно таку історію» та пропонувалося оцінити «Наскільки вони погоджуються з тим, що описана історія є корупційною» за шкалою Лайкерта – від -3 до 3 (Додаток В).

Четвертим етапом було рекрутування респондентів. Так як дослідження пілотажне, то формування вибірки респондентів відбувалося методом снігової кулі у Facebook-групах різних міст та регіонів України.

П'ятим етапом був експорт відповідей з LimeSurvey та редагування масиву таким чином, щоб він був придатним для аналізу. Зокрема, з масиву, у якому кількість спостережень відповідає кількості респондентів, а кількість змінних – загальній кількості питань у анкеті, потрібно згенерувати масив, у якому кількість спостережень буде відповідати кількості респондентів

помноженій на кількість він'єток в одній анкеті, а кількість змінних – кількості соціально-демографічних запитань в анкеті, кількості вимірів-факторів та відповіді респондента на одну він'єтку.

Результати опитування аналізувалися в оболонці SPSS.

3.3. Результати пілотажного дослідження

Всього було опитано триста вісімнадцять респондентів, з них неповних – сто двадцять вісім відповідей, та сто вісімдесят дев'ять, відповідно, повних. Після чистки масиву на предмет зіпсованих відповідей було відсіяно ще двадцять шість. Таким чином вибіркова сукупність становила сто шістдесят три респондента. А спостережень у масиві для аналізу – тисячу триста чотири.

Соціально-демографічні характеристики респондентів були наступними:

- 51, 5% респондентів проживають у містах з населенням більше одного мільйона жителів, 20,2% – 100-500 тисяч жителів та 11, 7% – з населенням 10-50 тисяч (див. Рисунок 1).
- 56, 6% респондентів проживають у північному регіоні України, з яких 46,6% у місті Києві, 19,6% проживають на заході, 19% – у центрі, 3,1% - на сході, 1,8% - на сході (Рисунок 2).
- 34, 6% респондентів навчаються, 9,9% працюють спеціалістом технічного профілю, 8,6% працюють кваліфікованими робітниками , 6,8% - спеціалістами у галузі культури або науки, 4,9% - службовцями державного апарату (Рисунок 3).
- 36,8 % респондентів мають другий вищий рівень освіти, 29,4% - перший рівень вищої освіти, 22,7% - середню загальну освіту (Рисунок 4).
- 63,2% респондентів – жінки, 36,2% – чоловіки (Рисунок 5).
- 75,5% респондентів перебувають у віці 18-35 років, 22,1% - 36-60 років (Рисунок 6).

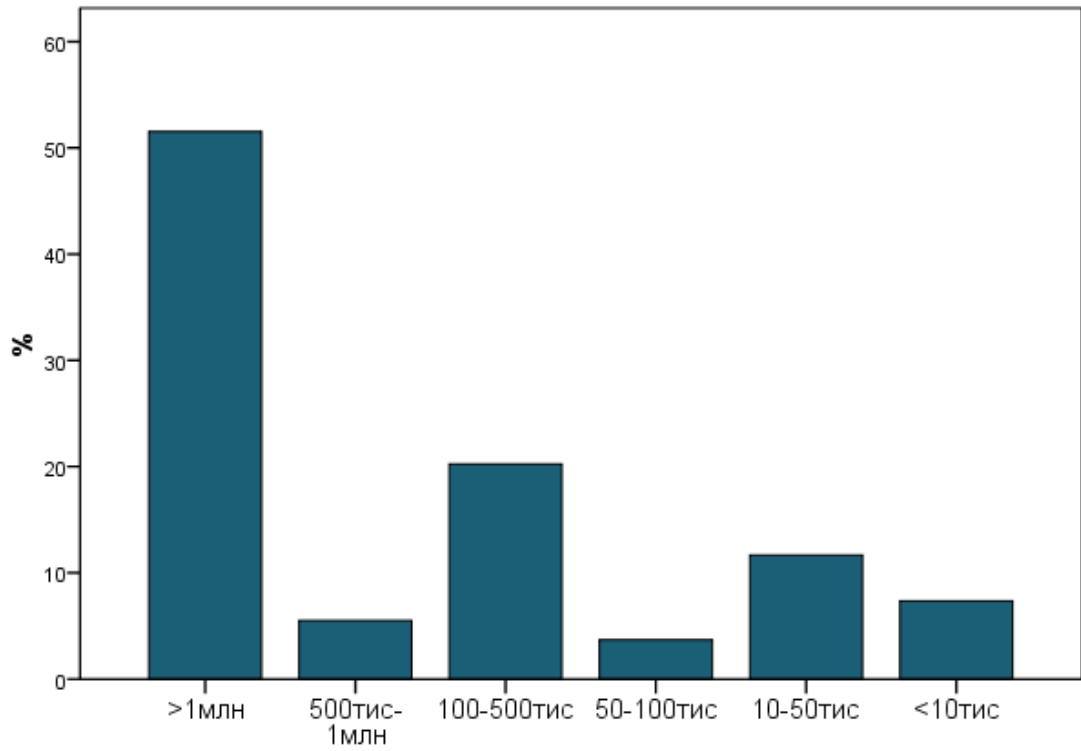

Рисунок 1. Розподіл респондентів за розміром населеного пункту, в якому вони проживають

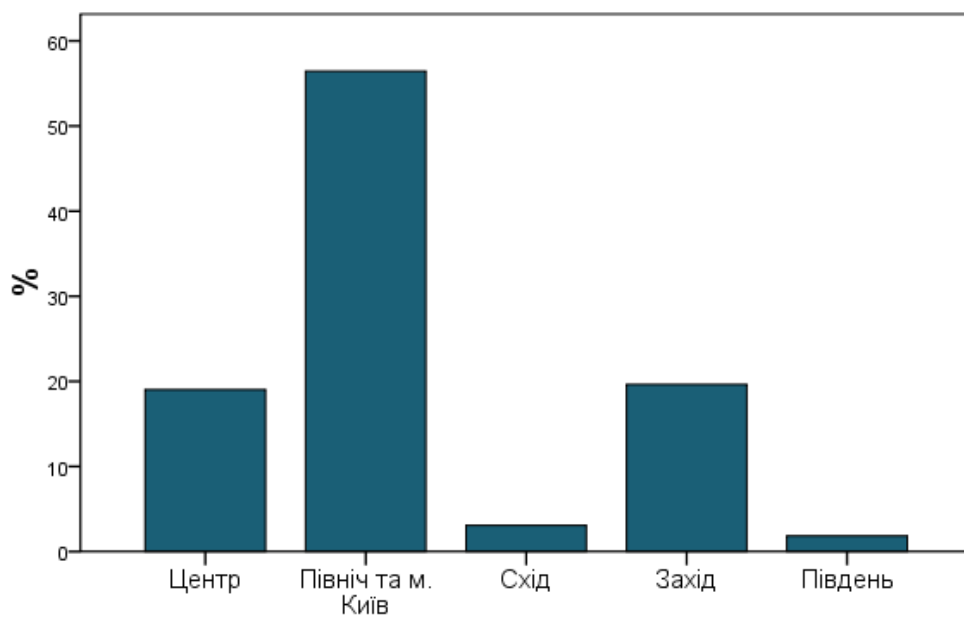

Рисунок 2. Розподіл респондентів за регіонами проживання

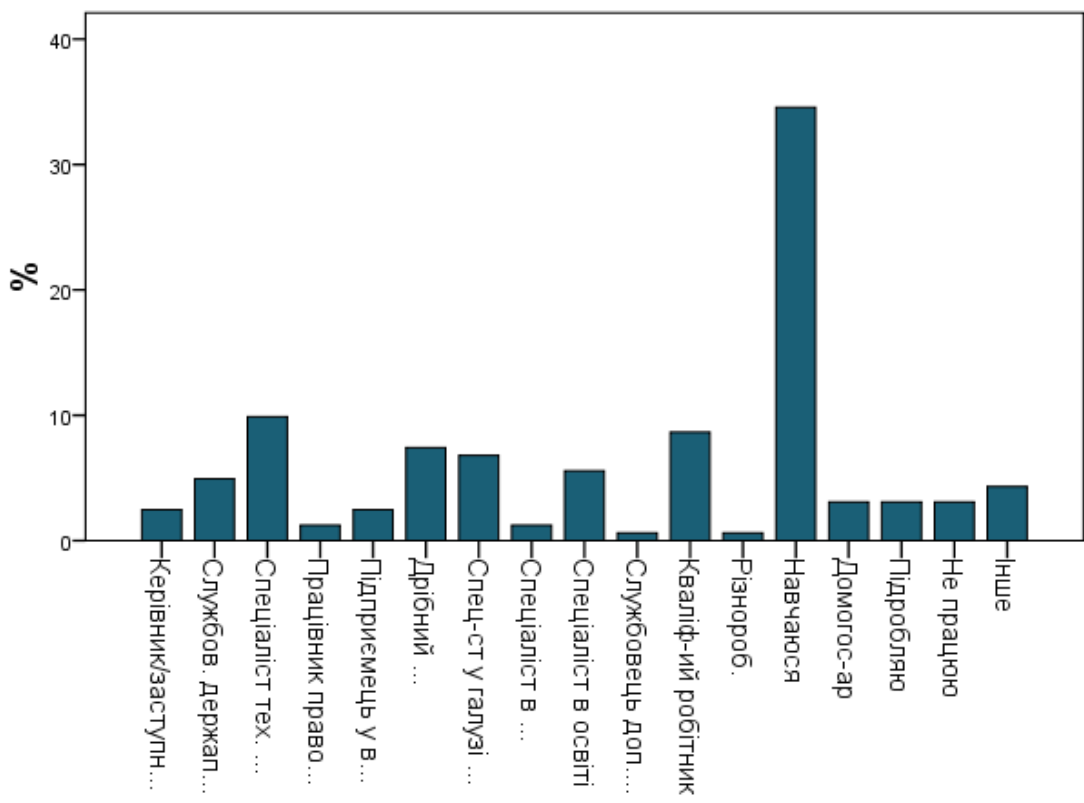

Рисунок 3. Розподіл респондентів за сферою зайнятості

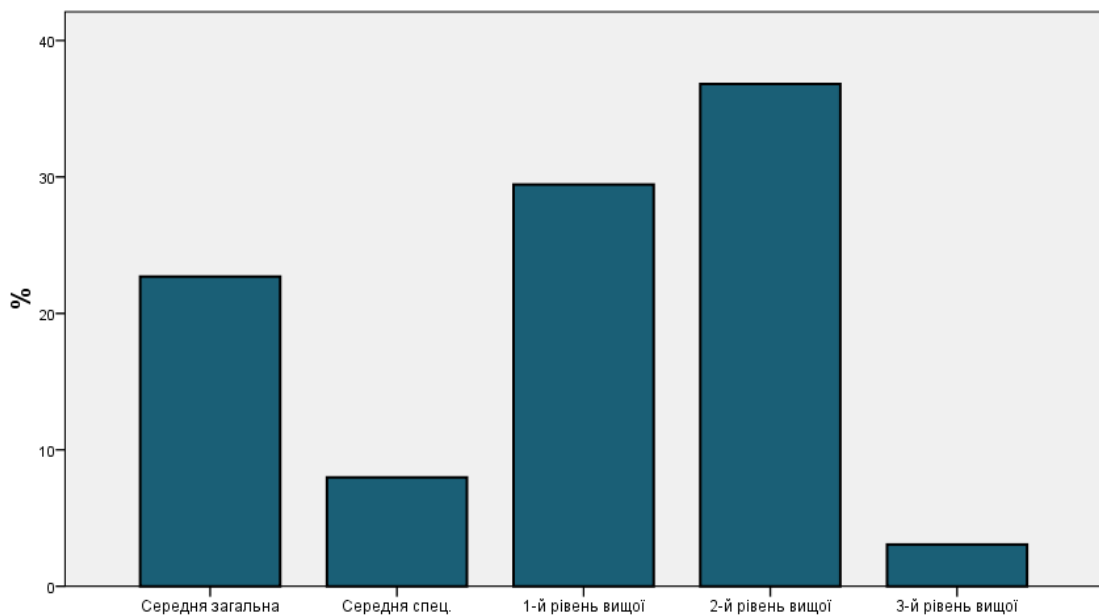

Рисунок 4. Розподіл респондентів за рівнем освіти

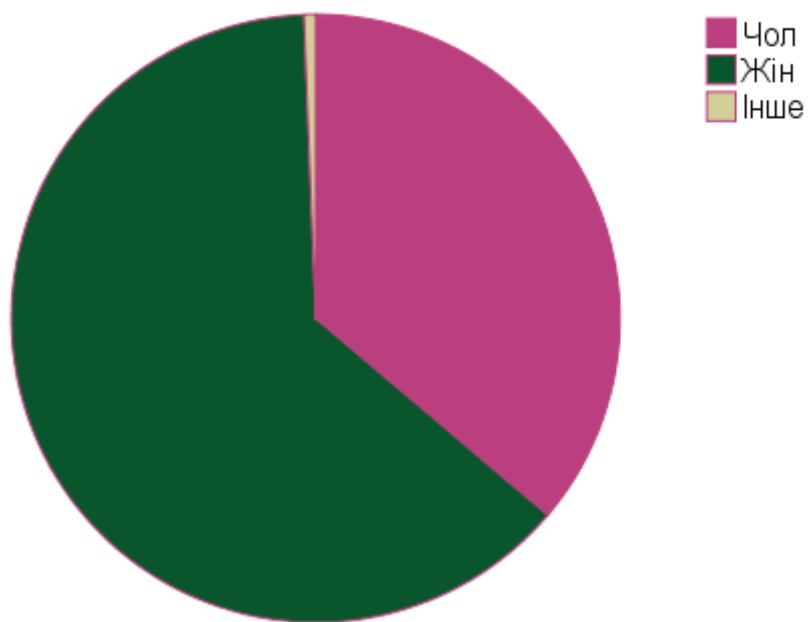

Рисунок 5. Розподіл респондентів за статтю

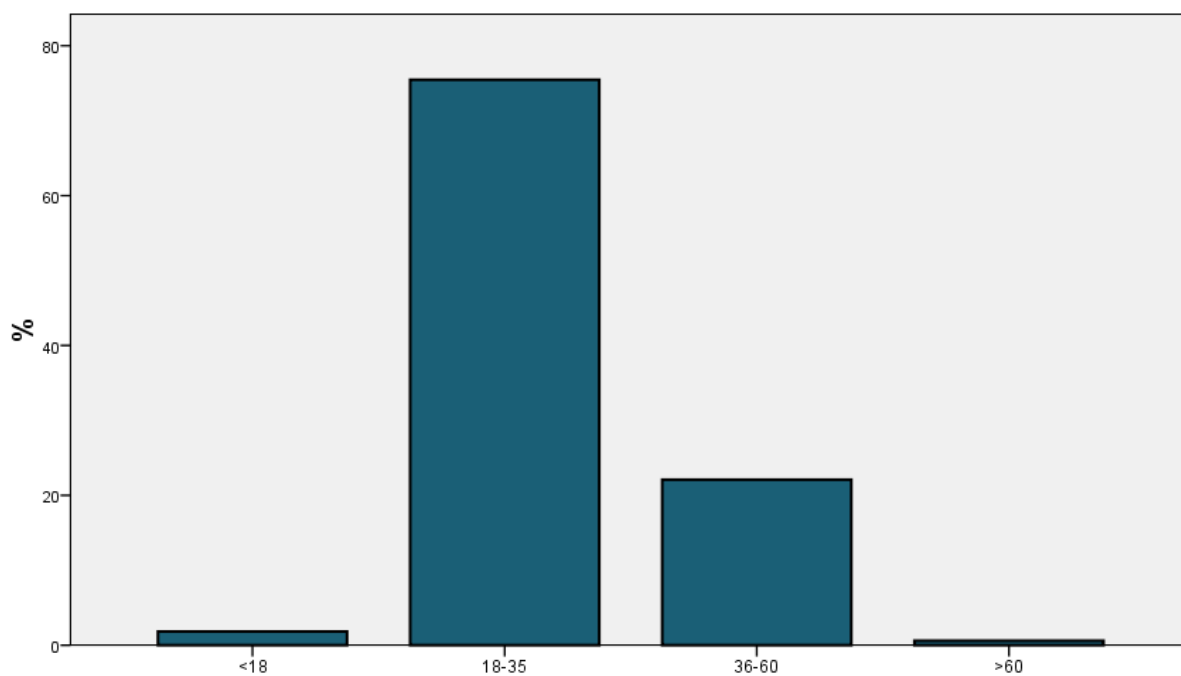

Рисунок 6. Розподіл респондентів за віком

Для перевірки перших шести гіпотез, тобто наявності впливу тих факторів, які на нашу думку можуть впливати на (не)сприйняття ситуації як корупційної, будується модель множинної лінійної регресії. Залежною змінною є відповідь респондента на питання після кожної він'єтки, незалежними – усі виміри-фактори, які були закладені у він'єтку.

Методом множинної лінійної регресії було Включення, тобто почергове включення змінних-предикторів, що на значущому рівні корелюють із залежною змінною.

Задана модель пояснює лише 0,056% або 0,063%, відповідно першій або другій моделі, дисперсії залежної змінної, що говорить про її низьку якість. У модель включені тільки два предиктори – «Розмір хабаря» та «Сфера, у якій відбувається корупційна угода» (Рисунок 7).

Таблиця 1. Результат моделі множинної лінійної регресії 1

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,239 ^a	,057	,056	1,570
2	,254 ^b	,065	,063	1,564

a. Предиктори: (Constant), Розмір хабаря

b. Предиктори: (Constant), Розмір хабаря, Сфера, у якій відбулася угода

Фактор «Сфера, у якій відбулася угода» має незначний вплив негативний зв'язок із залежною змінною, хоч і на значимому рівні. «Розмір хабаря» має помірний позитивний зв'язок на значимому рівні (Рисунок 8).

Таблиця 2. Результат моделі множинної лінійної регресії 2

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	5,152	,116		44,479	,000
	Розмір хабаря	,352	,040	,239	8,882	,000
2	(Constant)	5,462	,150		36,311	,000
	Розмір хабаря	,348	,040	,236	8,799	,000
	Сфера	-,126	,039	-,086	-3,214	,001

а. Залежна змінна: value

Позитивний помірний зв'язок з «Розміром хабаря» означає, що чим меншим є розмір хабаря, тим вірогідне, що ситуація не буде сприйматися як корупція. Виміри цього рівня були розташовані в такому порядку: подяка, символічний подарунок, 500 грн, 1000 грн, 5000 грн, 10000 грн. Тобто респонденти менш схильні розглядати нематеріальний тип корупційних угод – відносини дарування як корупцію, ніж відносини обміну послуги на гроші.

Негативний слабкий зв'язок з «Сферою, у якій відбулася корупційна угода» говорить про те, що для респондентів при ідентифікації корупції невелику, проте на рівні з іншими значущу, роль грало те, у якій сфері вона відбувається. Органи державної міської адміністрації сприймаються як найменш корумповані, після них медицина, школа, і найбільш корумпованою, на думку респондентів, була сфера поліції.

Перевірка сьомої гіпотези потребувала порівняння зв'язків між залежною та незалежними змінними окремо у різних групах – по віку, статі, регіону проживання, типу населеного пункту, рівню освіти та сфері зайнятості. Для цього ми робили підвибірki у масиві по перерахованим зміним

за допомогою фільтрів та порівнювали моделі множинної лінійної регресії. Варто зазначити, що пояснювальна здатність моделі залишалася низькою навіть при фільтрації за тими чи іншими ознаками. Проте деякі відмінності у коефіцієнтах зв'язку між залежною змінною та предикторами між різними соціально-демографічними змінними ми все ж помітили.

Гіпотеза про вік підтвердилася. Ми поділили респондентів на дві групи – молодше та старше двадцяти п'яти (це пояснюється зсувом вибірки). Для першої групи значущими предикторами, як і для всієї вибірки, були «Розмір хабаря» та «Сфера», коефіцієнт кореляції з останньою був вищий, ніж у моделі для всіх респондентів (Таблиця 3). У той час, як для групи 25+ предиктор сфера взагалі не увійшов у модель (Таблиця 4).

Таблиця 4. Результат множинної лінійної регресії для респондентів віком більше 25 років

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	5,214	,175		29,800	,000
Розмір хабаря	,363	,060	,259	6,046	,000

a. Dependent Variable: value

Гіпотеза про відмінності між жінками та чоловіками в ідентифікації ознак корупції не підтвердилася – коефіцієнти зв'язку були приблизно однакові.

Гіпотеза про відмінності між групами за рівнем освіти підтвердилася. Серед респондентів виділилося три приблизно однакових за кількістю групи – з повною середньою, першим рівнем вищої та другим рівнем вищої освіти. Модель першої та третьої груп була схожа до моделі по всіх респондентах. А от у модель групи з першим рівнем вищої освіти невеликий позитивний

зв'язок із залежною змінною окрім «Розміру хабаря» мав ще предиктор «Зв'язок агента та клієнта». Це означає, що чим більший зв'язок між суб'єктами корупційної угоди, тим менш вірогідно вона буде ідентифікуватися як така.

Гіпотезу про групи населення по професійному спрямуванню нам не вдалося перевірити через зсув вибірки. Гіпотези про регіон проживання та розмір населеного пункту це теж стосується.

Так як це пілотажне дослідження, то нам важливо відрефлексувати всі суперечності та виокремити недоліки.

Хоч нам і вдалося виокремити перевірити частину гіпотез, пояснювальна здатність нашої моделі все-таки була низька. Певною мірою це можна пояснити обмеженнями вибірки. Але однорідний розподіл відповідей респондентів по нашій залежній змінній (Рисунок 9) наптовхнув нас на пошук недоліків в інструментарії.

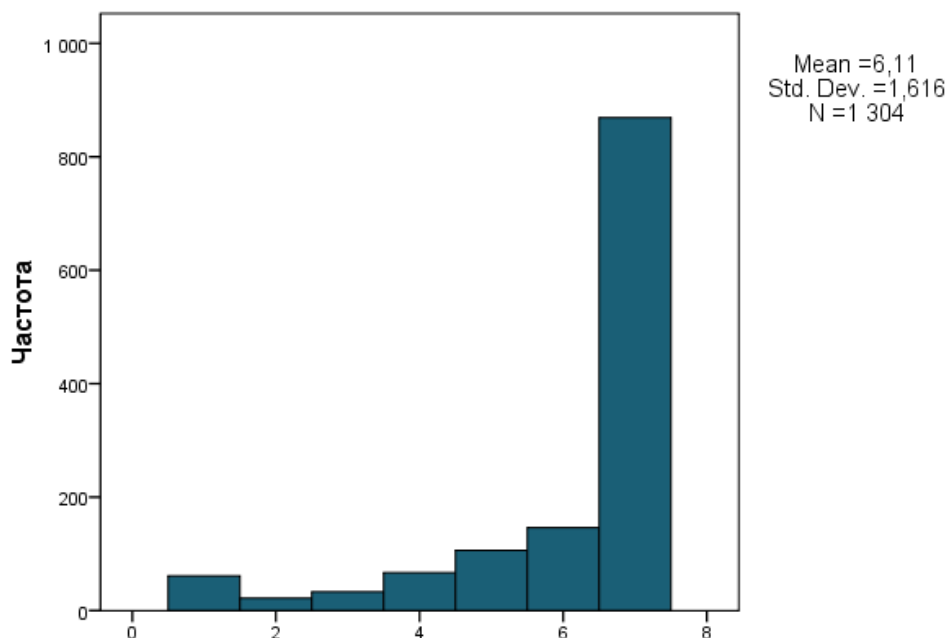

Рисунок 9. Розподіл за змінною «Оцінка згоди з наявністю корупції в ситуації»

Більшість респондентів оцінювали більшість ситуацій, що їм пропонувалися, як корупційні. Це говорить або про однаковість поглядів більшості респондентів або про проблеми з інструментарієм.

Так як апробація інструментарію була одним із наших завдань, ми внесли в анкету можливість зворотного зв'язку з респондентами – заклик писати коментарі, відгуки та зауваження на мою електронну пошту, щоб отримати неупереджений погляд збоку:

«Дякую за участь у дослідженні! Якщо у Вас виникли питання/коментарі/зауваження - буду рада на них відповісти на свої поштової скринці vilkhova.daryna@gmail.com».

Ми отримали чотири відгуки, що доволі непогано як для такої невеликої вибіркової сукупності. Усі вони були зосереджені навколо таких основних зауважень:

- Респондентам траплялися дуже схожі між собою ситуації, між якими вони не помічали дрібних відмінностей;
- Респонденти зазначали, що ситуації виглядали однорідними, і оцінювання їх не викликало роздумів та ускладнень – *«А тут - всі приклади на поверхні, і, до того ж, належать до одного і того ж класу»;*
- Деяким респондентам траплялися нелогічні на їхній погляд ситуації, що говорить про те, що ми недостатньо ретельно «прочистили» масив він'єток;
- Двоє коментарів стосувалися формулювання запитання після він'єтки – респондентам здалося, що формулювання «наскільки ви погоджується з тим, що це – корупційна історія» надто обмежене, невдале, вони мали би більший простір для висловлення своєї думки, якби їх попросили *«Оценить уровень коррупции в ситуации».*

Коментарі респондентів виявилася дуже цінними та вказали на низку недоліків інструментарію. Тому, ми маємо підставу зробити висновок, що обмеження дослідження рівною мірою полягали у вибірці та недоліках інструментарію.

Висновок

Отже, ми розробили та апробували інструмент для ідентифікації ознак корупції різними групами населення. Нами було проведено пілотажне дослідження, в ході якого ми змогли перевірити частину наших гіпотез та з'ясувати недоліки інструментарію.

Основними обмеженням нашого дослідження була вибірка, що формувалася методом снігової кулі, який не є доречним при застосуванні факторіального дизайну, та був використаний нами через відсутність можливості реалізувати інші способи. Це обмеження не дало нам змоги перевірити частину гіпотез, зокрема, порівняти сприйняття корупції між різними професійними та регіональними групами населення.

Натомість, те, що нам все-таки вдалося реалізувати, говорить про те, що при ідентифікації корупції для респондентів грають роль: розмір хабаря, що фігурував у справі, сфера, у якій це відбувалося та меншою мірою, ніж попередні, сила зв'язку суб'єктів угоди. Порівняння різних за соціально-демографічними характеристиками груп підтвердило нашу гіпотезу про відмінність у сприйнятті корупції між різними віковими групами та групами за рівнем освіти, та спростувало гіпотезу про відмінності у сприйнятті між чоловіками та жінками.

Результати дослідження та зворотній зв'язок з респондентами дозволили нам з'ясувати недоліки інструментарію, які було би доцільно врахувати для його подальшого вдосконалення.

Висновки

Отже, у першому розділі роботи нам вдалося з'ясувати теоретичні засади вивчення корупції в соціогуманітарних дисциплінах, зробити порівняння різних підходів, співвіднести їх між собою та окреслити місце соціологічного підходу серед них (Додаток А).

У другому розділі ми намагалися описати усі поширені методи дослідження корупції у соціогуманітарних науках, окреслити переваги та недоліки соціологічних методів. Так як соціологічний підхід є найширшим з усіх (Додаток А) – він не має вузького фокусу, застосовує теорії з інших наук та не передбачає уніфікованого розуміння корупції, може досліджувати і макро- і мікро-рівні суспільства, – його пояснювальний потенціал є найвищим з чотирьох проаналізованих підходів. Не дивлячись на це, корупції у сфері соціології приділяється менше уваги ніж, наприклад, у політології чи економіці. Тому арсенал власне соціологічних теорій пояснення корупції невеликий.

Також аналіз теоретичних підходів показав, що серед науковців немає усталеного універсального розуміння ні концепту корупції, ні способів її дослідження, не дивлячись на довготривалу історію існування цього явища. Це говорить про його складність та багатовимірність.

Важливо також зазначити, що домінуючим як у науковому так і у повсякденному дискурсах залишається політологічний-правовий підхід, в рамках якого корупцію розглядають як навмисне використання чиновниками чи іншими особами, що виконують державні функції свого службового становища, влади, яку вони мають в корисливих цілях – для особистого збагачення чи групових інтересів, що несе загрозу основним принципам та цінностям та становищу демократичного суспільства.

Аналіз досліджень корупції в Україні показав, що такий підхід до концептуалізації корупції застосовують переважна більшість дослідників. У той час як соціологічні, антропологічні чи економічні теорії пояснення корупції майже не знаходять свого випробування емпіричними дослідженнями.

Також огляд українських досліджень корупції виявив надзвичайно низьку варіативність методів, що використовують науковці – переважна більшість з них це – опитування громадської думки про ставлення населення до корупції, що знову ж таки, перебувають у рамках політично-правового бачення корупції.

У третьому розділі ми виклали теоретико-методологічну концепцію нашого дослідження, описали особливості його реалізації та результати апробації.

В силу того, що наше дослідження було пілотажем, воно мало суттєві обмеження, пов'язані з вибіркою. Але, не дивлячись на це, результати, отримані в ході віньєткового опитування (*vignette survey*), дозволили нам виокремити ознаки, на які люди зважають при ідентифікації корупції. Зокрема, аналіз відповідей виявив, що респонденти схильні ті історії, в яких розмір трансакційних витрат (хабаря) був високим, ідентифікувати як корупцію. І, відповідно, ті, в яких хабар був символічним, вважати за некорупцію. Також на ідентифікацію корупції впливає сфера, у якій відбувається угода – органи державної міської адміністрації сприймаються як найменш корумповані, після них медицина, школа, і найбільш корумпованою, на думку респондентів, була сфера поліції, та сила зв'язку суб'єктів корупційної історії – якщо агент та клієнт родичі або близькі друзі, то їх з меншою вірогідністю сприйматимуть як корупціонерів.

Окрім перевірки наших гіпотез для їх подальшого уточнення, проведення пілотажного дослідження дозволило нам з'ясувати недоліки інструментарію завдяки аналізу результатів та зворотному зв'язку з респондентами.

Загалом, проведене пілотажне дослідження яскраво ілюструє потенціал факторіального дизайну (factorial survey) при вивченні важко досліджуваної та чутливої теми корупції.

Перелік використаних джерел:

1. Аналітичний звіт за результатами експертного опитування "Корупція та її масштаби в Україні. Експертна оцінка". // Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАНУ. – 2006.
2. Антикоррупционная политика: Учебное Пособие. Под ред. Г.А.Сатарова [Електронний ресурс] // Фонд ИНДЕМ, РА «СПАС». – 2004. – Режим доступу до ресурсу: <https://indem.ru/russian.asp>.
3. Быстрова А. С. Феномен коррупции: некоторые исследовательские подходы / А. С. Быстрова, М. В. Сильвестрос. // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – №1. – С. 12.
4. Борьба с ветряными мельницами? Социально-антропологический подход к исследованию коррупции / Сост. и отв. ред. И. Б. Олимпиева, О.В. Паченков. СПб.: Алетейя, 2007 – С. 234.
5. Вебер М. Политика как призвание / М. Вебер., 1990. – 657 с. – (М. Вебер Избранные произведения)
6. Григорян Л. К. Факторный опрос: преимущества, область применения, практические рекомендации / Л. К. Григорян, Е. В. Горинова. // Социальная психология и общество. – 2016. – №7. – С. 142–157.
7. Де Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. – М. : Gatallaxy, 1995
8. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм., 1995. – 352 с. – (История социологии в памятниках).
9. Эггертсон Т. Экономическое поведение и институты. - М.: Дело, 2001. - 408 с
10. Изотов М. О. Генезис понятия коррупции с социально-философской мысли / М. О. Изотов. // Научные ведомости. Серия Философия. Социология. Право. – 2010. – №2. – С. 270–278.
11. Корупція в Україні: сприйняття, досвід, ставлення. Аналіз загальнонаціональних опитувань 2015-2018 року [Електронний ресурс]. –

2018. – Режим доступу до ресурсу:
<https://dif.org.ua/uploads/pdf/6343688805c078ceeea4aa6.97852084.pdf>.

12. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М.: АСТ, Хранитель – 2006 – С. 880

13. Методичні особливості реалізації експериментального дизайну в опитуванні (на прикладі пілотного дослідження ролі ідеологічних чинників у дружніх стосунках) / А. М. Марченко, М. В.-С. Сидоров // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. - 2014. - Вип. 20. - С. 116-122. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mtpsa_2014_20_22

14. *Методологія рейтингування прозорості міст* [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2018/09/Metodolohiya_druk.pdf.

15. Мілер В. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі / В. Мілер, Т. Кошечкіна, О. Гределанд. – Київ: "К.І.С", 2004. – 328 с.

16. *Мифология коррупции* [Електронний ресурс] // *Социальный компас*. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.socialcompas.com/2017/08/08/mifologiya-korruptsii/>.

17. Монтескье Ш. О духе законов. Избранные произведения. М., 1955. С. 169-187

18. Мосс М. *Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии* / Пер. с франц. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1966. С.201

19. Пинчук А. Н. Коррупция в свете социологических теорий / А. Н. Пинчук. // *Горизонты гуманитарного знания*. – 2019. – №2. – С. 80–95

20. Платон. *Государство*. М.: Изд-во «Наука», 2005. С. 57

21. Рогозин Д. М. "Фантом коррупции": аналитическая реконструкция общественного феномена / Д. М. Рогозін, И. А. Шмерліна. // *Социология власти*. – 2012. – №4. – С. 139–153.

22. Рогозин Д. М. Обзор публикаций о коррупции [Электронный ресурс] / Д. М. Рогозин // Отечественные записки. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.strana-oz.ru/2012/2/obzor-publikacij-o-korruptcii>.
23. Сатаров Г.А. Тепло душевных отношений: кое-что о коррупции / Общественные науки и современность. 2002, №6. С.18-27.
24. Сидоров М.В.-С., Серeda О.С., Мраморнова О.М. Використання LimeSurvey для онлайн реалізації факторіального дизайну в опитуваннях. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – К.: Логос,- вип.4(29), 2015, ст.134-111
25. Сидорчук О. Корупція у вишах: думки і погляди студентів / О. Сидорчук. // Громадська думка. – 2015. – №4. – С. 3–14
26. Слесарева Г. Ф. Гражданское общество в истории политической мысли Европы: от античности до первой трети XIX века / Г. Ф. Слесарева. // Международный исторический журнал. – 2000. – №10. – С. 42
27. Сухарина А. Побутова корупція: що про неї думають українці / А. Сухарина. // Громадська думка. – 2017. – №31. – С. 3–15.
28. Україна проти корупції: економічний фронт. Аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2018/Anticorruption_%20Report_Ukr_.pdf.
29. Alatas S.H. The Sociology of Corruption. – Singapore: Donald Moore Press Ltd., 1968
30. Atzmüller C. Experimental Vignette Studies in Survey Research / C. Atzmüller, P. M. Steiner. // Methodology European Journal of Research Methods for the Behavioral and Social Sciences. – 2010. – №6. – С. 128–138.
31. Dickel P. Entrepreneurs' propensity for corruption: A vignette-based factorial survey / P. Dickel, P. Graeff. // Journal of Business Research. – 2018. – №89. – С. 77–86.

32. Gatskova K. Distributive justice attitudes in Ukraine: Need, desert or social minimum? / Gatskova. // *Communist and Post-Communist Studies*. – 2013. – №46. – С. 227–241.
33. Golden, M. A., & Picci, L. (2005). Proposal for a new measure of corruption? Illustrated with Italian data. *Economics and Politics*, 17(1), 37–75.
34. Elizabeth Harrison. // *Development in Practice*, Vol. 17. – 2007. – С. 672–678
35. Heidenheimer A. *Political Corruption* / A. Heidenheimer, M. Johnston, V. Levine : A Handbook. New Brunswick: Transaction Publishers, 1989.
36. Hendley, K. Mobilizing law in contemporary Russia: The evolution of disputes over home repair projects // *American Journal of Comparative Law*. 2010. Vol. 58. No. 3. P. 631-678.
37. Kravtsova M. Values and Corruption: Do Postmaterialists Justify Bribery? / M. Kravtsova, A. Oshchepkov, C. Welzel. // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. – 2017. – С. 225–242.
38. Leff N. Economic Development through Bureaucratic Corruption // *American Behavioral Scientist*. 1964. 8(3): 8-14
39. Leys C. What is the Problem about Corruption? // *Journal of Modern African Studies*. 1965. 3(2): 215-224]
40. Malmberg F. *The Rotting Fish? Institutional Trust, Dysfunctional Contexts, and Corruption Tolerance* / Fredrik Malmberg. – 2018
41. Marinova, D.M. When government fails us: Trust in post-socialist civil organizations // *Democratization*. 2011. Vol. 18. No. 1. P. 160-183.
42. Merton R.K. *Social Research and Practicing Profession*. Cambridge: Abt Books, 1982. C.72-73
43. Mungiu-Pippidi, Alina. *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2015

44. Oliver de Sardan J. P. A moral economy of corruption in Africa? / J. P. Oliver de Sardan. // The journal of modern African studies. – 1999. – №37. – С. 25–52.

45. Patico J. Chocolate and Cognac: Gifts and the Recognition of Social Worlds in Post-Soviet Russia / Patico. // Ethnos. – 2002. – №67. – С. 345–368

Додаток А. Систематизація підходів до вивчення корупції у
соціогуманітарних науках

Наука	Теорії, що застосовуються	Методи дослідження	Представники
Політологія, право	Теорія раціональної бюрократії, теорії зв'язку між корупцією, політичними системами та ідеологіями	Аналіз функціонування бюрократичного апарату, політичної системи, політичних інституцій	Дж. Сентурія, А. Хайденгаймер, С. П. Гантінгтон, К. Фрідріх, А. де Токвиль, Л.В. Гевелінг, С.Ю. Барсукова, Ю.А. Нісевич, В. Мілер, О. Б. Гределанд
Економіка	Теорія соціального обміну, теорія раціонального вибору, теорія принципал-агента	Аналіз економічних статистичних даних, проведення експериментів	К. Лейс, Н. Леф, Де Сото, Т. Егертсон, С. Роуз-Аккерман, В. Райсмен, М. Олсон, А. Крюгер, А. Шляйфер, Р. Вішні, Е. Галицький, С. Гурієва, М. Вілісова, А. Сулакшина, М. Левіна, Н. Епіфанова
Антропологія	Теорія соціального обміну, дарування, взаємності, теорія мереж солідарності	Спостереження, глибинні інтерв'ю	А. Гупту, А. Рууда, А. Кондоса, Т. К. Сіссенера, О. де Сардана, Г. Андерса, К. Седленікса, И. Олімпієву
Соціологія	Теорія соціального обміну, теорія девіантної поведінки, теорія раціональної бюрократії, структурний функціоналізм, феноменологічна традиція	Аналіз преси, аналіз статистичних даних, аналіз вторинних даних, якісні та кількісні види опитувань, спостереження	М. Вебер, С. Алатас, Ф. Малберг, Т. Ю. Кошечкіна, М. Кравцова, А. Ощепков, С. Велзер, С.В. Алексеєва, С.В. Бондаренко, В.Л. Римський, Г.А. Сатаров, Я.И. Гілінский, Н.А. Ахметов, А.С. Бистрова, М.В. Сильвестроса, В.И. Добреньков, Э.Н. Ожиганова, Ю. В. Сапелкін

Додаток Б. Інструментарій дослідження

	Тип мотивації клієнта	Тип зв'язку клієнта та агента	Посада агента	Приналежність ініціативи	Розмір трансакційної витрати
Ірині потрібно	уникнути вилучення її водійського посвідчення за те, що вона керувала авто у нетверезому стані.	Її брат Сергій працює	головним лікарем.	Він запропонував Ірині допомогу.	Питання було успішно вирішене за винагороду розміром 500 грн.
	отримати посвідчення водія без проходження процедури навчання та іспиту.	Її близький друг Сергій працює	лікарем.	Він погодився на пропозицію Ірини допомогти їй.	Питання було успішно вирішене за винагороду розміром 1000 грн.
	уникнути відрахування сина зі школи за його неуспішність.	Її колишній однокласник Сергій працює	патрульним поліцейським.		Питання було успішно вирішене за винагороду розміром 5000 грн.
	влаштувати дочку до гімназії поза конкурсом.	Сергій працює	начальником районного відділу поліції.		Питання було успішно вирішене за винагороду розміром 10000 грн.
	отримати фіктивну довідку про хворобу, щоб її не звільнили за відсутність на роботі без причини.		вчителем.		Питання було успішно вирішене за щирю подяку Ірини.
	забезпечити собі окрему палату під час перебування на стаціонарному лікуванні.		директором школи.		Питання було успішно вирішене за пляшку шампанського/коробку цукерок.
	уникнути штрафу за незаконно збудований балкон.		начальником відділу містобудування та архітектури міської ради.		
	отримати фіктивну довідку для отримання житлової субсидії.		адміністратором в управлінні адміністративних послуг міської ради.		

Додаток В. Анкета опитування

Привіт, мене звали Дарина. Я навчаюся на соціології в КНУ імені Тараса Шевченка і досліджую корупцію. Зараз я проводжу опитування, щоб зрозуміти, що для людей означає корупція. Мене цікавить думка будь-яких українців - від наймолодших до найстарших. Попереду на мене чекає захист дипломної роботи перед командою дуже серйозних фахівців. Ваша участь в опитуванні дуже допоможе мені краще зрозуміти корупцію і показати належний рівень на захисті. Моя анкета невелика - вона складається з восьми коротких історій, які потрібно оцінити за стандартною шкалою від -3 (зовсім не погоджуюсь) до +3 (повністю погоджуюсь), а також шести питань про вас. Вся зібрана інформація записується анонімно і буде аналізуватися лише в узагальненому вигляді. Щиро вам дякую!

Прочитайте уважно таку історію:

Ірині потрібно уникнути штрафу за незаконно збудований балкон. Її брат Сергій працює начальником відділу містобудування та архітектури міської ради. Він запропонував Ірині допомогу. Питання було успішно вирішене за щирю подяку Ірини.

Якою мірою ви погоджуєтесь, що описаний в цій історії випадок можна вважати корупцією?

	Зовсім не погоджуюся	-2	-1	0	1	2	Повністю погоджуюся
Оберіть							

Який найвищий рівень освіти Ви здобули:

- Початкова, неповна середня
- Середня загальна
- Середня спеціальна (техніка, училище, коледж)
- Перший рівень вищої освіти (бакалавр)
- Другий рівень вищої освіти (магістр, спеціаліст)
- Третій рівень вищої освіти (аспірантура, вчений ступінь)

Основна сфера Вашої зайнятості:

- Професійний/а політик/иня, працівник/ця держапарату

- Керівник/ця (заступник/ця керівника/ці) підприємства
- Службовець/иця держапарату (посадова особа)
- Спеціаліст/ка технічного профілю (з вищою або середньою спеціальною освітою)
- Працівник/ця правоохоронних органів, військовослужбовець/иця
- Підприємець/иця у великому або середньому бізнесі
- Займаюсь дрібним бізнесом, індивідуальним підприємництвом
- Спеціаліст/ка у галузі науки/культури
- Спеціаліст/ка у галузі охорони здоров'я
- Спеціаліст/ка у галузі освіти
- Кваліфікований/а робітник/ця
- Фермер/ка
- Службовець/иця з числа допоміжного персоналу
- Різноробочий/а
- Домогосподар/ка
- Навчаюся
- Непрацюючий/а пенсіонер/ка
- Не маю постійного місця роботи, але підробляю у різних місцях залежно від обставин
- Не працюю і не маю джерел доходу
- Інше
- Важко сказати

Область, у якій Ви проживаєте:

- м. Київ
- Автономна республіка Крим
- Вінницька область
- Волинська область
- Дніпропетровська область
- Донецька область
- Житомирська область
- Закарпатська область
- Запорізька область
- Івано-Франківська область
- Київська область
- Кіровоградська область
- Луганська область
- Львівська область
- Миколаївська область
- Одеська область
- Полтавська область

- Рівненська область
- Сумська область
- Тернопільська область
- Харківська область
- Херсонська область
- Хмельницька область
- Черкаська область
- Чернівецька область
- Чернігівська область

Який розмір населеного пункту, в якому Ви проживаєте:

- Понад 1 мільйон жителів
- Від 500 тисяч до 1 мільйона жителів
- Від 100 до 500 тисяч жителів
- Від 50 до 100 тисяч жителів
- Від 10 до 50 тисяч жителів
- Менше 10 тисяч жителів

Ваша стать:

- чоловік
- жінка
- Інше

Скільки Вам повних років?

Дякую за участь у дослідженні! Якщо у Вас виникли питання/коментарі/зауваження - буду рада на них відповісти на свої поштової скринці vilkhova.daryna@gmail.com